

УДК 373.5.011.3-051:81:159.954

ГЕНЕЗА ПРОБЛЕМИ МЕТОДИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ТЕТЯНИ БУГАЙКО

Куцевол О. М.

У статті подано становлення проблеми методичної творчості вчителя літератури в працях Т. Бугайко. На основі аналізу основних досліджень ученого-методиста від кінця 1930-х до початку 1970-х рр. виокремлено етапи її науково-педагогічної діяльності та з'ясовано особливості трактування методичної творчості вчителя на кожному з них.

Ключові слова: Тетяна Бугайко, методика навчання української літератури, творчий учитель-словесник, методична творчість, майстерність учителя літератури.

В статье представлено становление проблемы методического творчества учителя литературы в исследованиях Т. Бугайко. На основе анализа основных работ ученого-методиста с конца 1930-х до начала 1970-х гг. выделены этапы ее научно-педагогической деятельности и определены особенности трактования методического творчества учителя на каждом из них.

Ключевые слова: Татьяна Бугайко, методика изучения украинской литературы, творческий учитель-словесник, методическое творчество, мастерство учителя литературы.

The article presents the formation of methodological creativity of literature teacher in T. Buhaiko's writings. Based on the analysis of the scientist-practitioner's principal investigations from the late 1930s till the early 1970s four stages of her scientific and educational activity have been singled out.

One of the fundamental ideas of the school literature education according to T. Buhaiko's concept is the idea of language and literature teacher's creativity. The peculiarities of phenomenon "teacher's methodological creativity" interpretation have been found out at each stage of her professional and scientific activity. It can be stated, that the idea of methodological creativity has risen from Tetiana Buhaiko's personal teaching experience and her colleagues' work observation. The first stage (1915–1925) is noted for the accumulation of T. Buhaiko's Russian language and literature teaching experience as well as its empirical understanding. The second stage (1925–1936) in T. Buhaiko's practice as a teacher of Ukrainian language and literature was the period of the development of her professional and creative qualities, such as basic professional knowledge, interest in innovations, emotionality, creativity, originality of her methodological decisions, etc.

The third stage (1936–1947) turned to be the time of her establishment as a scientist-practitioner and university teacher along with the theoretical understanding of urgent issues of Ukrainian literature teaching and the development of its educational and methodological support.

The fourth stage (1947–1972) in the context of the development of authorial concept for school literature education has been known for the meaning formulation of "creative teacher" and "mastery of language and literature teacher" notions. The obvious dynamics of the above mentioned notions interpretation can be traced from the teacher's mastery correlation with the ideology of teaching literature to the focus on literary, methodological, pedagogical and psychological components.

Key words: Tetiana Buhaiko, methodology of teaching Ukrainian literature, creative language and literature teacher, methodological creativity, mastery of literature teacher.

Реалії сучасної української школи детермінують необхідність перегляду багатьох питань, у тому числі концепцію літературної освіти, яку реалізуватиме творчий учитель-словесник, здатний працювати у швидко змінюваних умовах глобалізованого інформаційного простору. Йому для відповіді на виклики нашого часу слід зосередитись не лише на пошуку нових методів, прийомів і форм

навчання, а й бути готовим здійснити неупереджену оцінку вже напрацьованих здобутків методичної науки та шкільної практики з позицій сьогодення з метою творчого використання найбільш продуктивних ідей.

Значний внесок у розвиток методики навчання української літератури другої половини ХХ ст. зробила Тетяна Федорівна Бугайко (1898–1972) – видатний літературознавець, педагог-методист. Невтомно працюючи на освітянській ниві впродовж 55 років, вона чверть століття від 1940-х рр. очолювала розбудову української літературної освіти. Та все ж у системному дослідженні наукового доробку вченого зроблено лише перші кроки, що відобразилось у кандидатській дисертації В. Стеценка "Методична спадщина Т. Ф. Бугайко" (1991), його ж монографії, а також у статтях колег, послідовників і рідних науковця: В. Довгаль, А. Кирпач, Є. Пасічника, Н. Постоловської, І. Проценко, В. Савенко, І. Синиці, І. Шиманської та ін. [10; 11; 12]. Слід зауважити, що це здебільшого ювілейні матеріали, яким притаманна урочиста риторика й недостатньо виражена аналітична оцінка наукових поглядів вченого. І лише в останнє десятиліття у зв'язку із започаткуванням у Ніжинському державному університеті ім. Миколи Гоголя Бугайківських читань почалося систематичне різноаспектне вивчення наукової спадщини вченого в контексті історії й теорії розвитку вітчизняної методики навчання літератури. Та все ж розуміння Т. Бугайко проблеми методичної творчості вчителя-словесника досі не було предметом спеціального вивчення, що зумовлює **актуальність нашої студії**.

Мета статті – прослідкувати генезу потрактування Т. Бугайко проблеми методичної творчості вчителя української літератури, з'ясувати її розуміння на різних етапах професійно-наукової діяльності вченого-методиста.

В українській науці аксіоматичним стало твердження, що професійно-наукова діяльність професора Т. Бугайко має фундаментальне значення для розвитку вітчизняної методичної теорії ХХ ст., оскільки в її працях обґрунтовано основні концептуальні підходи до шкільної літературної освіти, широко висвітлено низку актуальних проблем. Переконані, що продуктивні ідеї наукового доробку Т. Бугайко можуть бути застосовані сьогодні в процесі модернізації літературної освіти України.

Однією із засадничих ідей концепції шкільного навчання української літератури Т. Бугайко є **ідея творчої праці вчителя-словесника**, що формувалась і вигранювалась упродовж усієї професійно-наукової діяльності вченого-методиста, яку можна поділити на 4 етапи:

I етап (1915–1925) – накопичення досвіду навчання російської мови і літератури та його емпіричне осмислення;

II етап (1925–1936) – формування досвіду роботи вчителя української мови і літератури та розвиток індивідуальних професійно-креативних якостей;

III етап (1936–1947) – теоретичне осмислення актуальних проблем викладання української літератури й напрацювання його навчально-методичного супроводу;

IV етап (1947–1972) – напрацювання авторської концепції навчання української літератури в школі.

Ідея методичної творчості вчителя літератури визрівала в Тетяни Федорівни з особистого багаторічного вчительського досвіду та спостережень за працею колег-словесників. Наголошуємо на унікальності феномену Т. Бугайко в методичній науці: вона була вченим, чий поради щодо вдосконалення шкільного навчального процесу ґрунтувались на основі 30-річного вчительського досвіду!

Творчому вчителю притаманний **постійний інтерес до інновацій**. Працюючи з учнями підготовчого класу реального училища (пізніше трудової школи), вона, за спогадами колег, прагнула досягнути основи методичної роботи, виконувала обов'язки секретаря Роменського науково-методичного товариства вчителів, виступала зі статтями на педагогічну тематику в місцевій пресі, брала участь у дискусіях із проблем навчально-виховної роботи [10, с. 161].

Упродовж другого етапу своєї професійно-наукової діяльності, з 1925 р., працюючи вчителем української мови і літератури, Т. Бугайко намагалася **цікаво, по-новаторськи вибудовувати викладання цього предмета й паралельно розвивати власний індивідуально-творчий потенціал**. Це засвідчувала у своїх спогадах З. С. Нечипорук, тодішній завідувач методкабінетом при відділі шкіл Південно-Західної залізниці, яка зі щирим захватом оцінювала **професійно-креативні якості** Т. Бугайко-словесника: "Як викладач мови і літератури Тетяна Федорівна

досягла справжньої майстерності: її уроки захоплюють простотою й глибиною, серйозністю й цікавістю" (цит. за вид.: "Опыт передовых: из опыта работы лучших учителей Юго-Западной железной дороги". – К., 1939. – С. 42) [10, с. 162].

1936 р. її було запрошено до Києва на посаду наукового співробітника до Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Так починається третій етап професійно-наукової діяльності Т. Бугайко (1936–1947), що полягав у її виході на орбіту теоретичного осмислення актуальних проблем викладання української літератури й напрацювання його навчально-методичного супроводу. Цьому сприяв перехід Тетяни Федорівни в 1939 р. на викладацьку роботу в Київський педагогічний інститут. Особливої потужності набула видавнича діяльність молодого науковця: у 1939–1940-ві рр. побачили світ чотири посібники з вивчення творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Грабовського та хрестоматія з української літератури для 7 кл., що, до речі, перевидавалась аж до 1952 р. У 1940 р. Т. Бугайко була відзначена званням заслуженого вчителя УРСР, до речі, одна з перших у республіці.

Аналіз Бугайкових посібників з вивчення творчості українських письменників-класиків засвідчує, що авторка в основному пропонує вчителю зразки напрацьованих конспектів уроків. Вони мають здебільшого рецептурний характер, оскільки методичне обґрунтування тих чи інших рішень навчальних завдань вельми лаконічне. Та все ж Т. Бугайко залишає вчителю простір для індивідуальної творчості, що може реалізуватися в запропонованих методах і прийомах взаємодії з класом: бесіди, які містять репродуктивні, аналітичні й проблемні запитання та завдання; детальну роботу з текстом, переказ творів – у середній ланці; історичні й історико-літературні коментарі, лекції, детальний аналіз образів – у старших класах. Особливу увагу методист приділяє підготовці до сприймання художнього твору, його виразному читанню та аналізу, стимулюючи "уважне ставлення учнів до кожного слова" [5, с. 10]. Новаторський підхід виявляється у відшукуванні художньо-зображальних засобів, стилістичних вправах на підбір епітетів, антитез до слів [5, с. 8, 16], оскільки активізує читацьку діяльність учнів, а не спрямовує їх на поширене в тодішній школі механічне повторення змісту підручника чи думки вчителя.

У час воєнного лихоліття (1941–1945) Тетяна Федорівна вчителювала в евакуації, викладаючи російську мову і літературу. А в березні 1944 р. була за викликом Міністерства освіти знову залучена до роботи в УНДІП. У жовтні того ж року відновила викладання в Київському педагогічному інституті. У 1946 р. Т. Бугайко захистила кандидатську дисертацію. З цього часу починається третій етап її професійно-наукової діяльності, мета якого – наукове обґрунтування системи літературної освіти в школах України. У 1947 р. виходить посібник подружжя Бугайків "Методика літературного читання в V–VII класах" за редакцією відомого літературознавця П. Волинського, а в 1952 р. вони видають "Методику викладання української літератури в VIII–X класах середньої школи". В "Енциклопедії освіти" зазначено, що ці книги "були написані на основі теоретичного осмислення кращих методичних досліджень та узагальнення власного багаторічного досвіду роботи в середній школі та досвіду передових учителів-словесників" [13, с. 69].

Усвідомлюючи роль педагогів-новаторів для продукування нових ідей і розвитку методичної науки, Т. Бугайко започатковує в 1951 р. фаховий журнал "Література в школі" й стає його першим редактором (1951–1954). За спогадами її аспіранта, у майбутньому професора Є. Пасічника, "науково-методичний часопис був задуманий і як трибуна словесників, які наполегливо вдосконалюють свою педагогічну майстерність" [11, с. 59]. Цей намір декларувався в редакторській статті першого числа [2, с. 3]: "Методика будується на основі дослідження й узагальнення досвіду кращих учителів <...> Поширення досвіду цих майстрів педагогічної справи серед усіх учителів сприятиме загальному піднесенню рівня викладання літератури в школі" [2, с. 7]. Хочемо наголосити, що редактор Т. Бугайко виявляє особливе чуття на педагогічні таланти. До прикладу, уже в другому числі нового часопису надруковано статтю мало кому відомого тоді сільського вчителя В. Сухомлинського "Робота над усною народною творчістю в літературному гуртку" (1951. – № 2. – С. 76–78).

На сторінках журналу розгортається обговорення понять "творчість учителя літератури", "майстерність учителя-словесника", його якості [3; 8]. Очевидна дина-

міка в потрактуванні Т. Бугайко цих понять. На початку 1950-х рр. вона стверджує, що "поняття ідейності й майстерність викладання літератури в школі взаємно обумовлені", а "основну передумову високої майстерності викладача літератури становить його марксистсько-ленінський світогляд і глибока теоретично-фахова та методична озброєність" [8, с. 4]. А вже наприкінці цього десятиріччя, з приходом хрущовської відлиги, Т. Бугайко усе більший акцент робить на літературознавчій, методичній, педагогічній та психологічній складових майстерності вчителя-словесника. Дослідниця вважає, що специфічною рисою "педагогічної майстерності є особлива складність завдання вчителя. Педагог формує психіку дитини. Тому проблема майстерності вчителя включає в себе як необхідний елемент питання про взаємини педагога й учня, про розуміння вчителем дитячої психіки, про його вміння знайти форми й методи навчально-виховної роботи, найбільш відповідні й до загальних цілей радянської школи, і до конкретного дитячого колективу, з яким йому доводиться працювати" [8, с. 4].

До рис учителя-майстра Т. Бугайко відносить "ґрунтовні знання літератури (художньої літератури й літературознавства) в поєднанні з широкою загальною освіченістю", "уміння збудити в учнів інтерес і любов до навчання, спертися на їхні активні сили", "на все життя прищепити своїм вихованцям потребу спілкування з книгою, любов до свідомого, поглибленого читання" "методичну озброєність", "творчу своєрідність", "натхненну роботу, талановиту яскравість, емоціональність, глибокий вплив на учнів" [8, с. 5–8].

Привертає увагу тлумачення Т. Бугайко поняття "**методична озброєність**", що передбачає "досконале володіння технікою читання, даром слова", уміння "організовувати уроки різних типів, провести живу й захоплюючу бесіду, доцільно використовувати наочні посібники і вміти їх виготовити, керувати учнівськими спектаклями", уміння виконувати всі види робіт, над якими працюють учні [8, с. 7]. Так Тетяна Федорівна впритул підходить до визначення поняття "методична творчість", описово формулюючи якості, притаманні вчителю-майстру. Учений-методист наголошує, що він у жодному разі "не виконавець раз назавжди даних приписів. У найскладніших обставинах педагогічної роботи він уміє прийняти потрібне рішення, по-своєму розв'язати заплутане питання, знайти вихід із найважчої ситуації" [8, с. 8].

І хоч Т. Бугайко часто вживає характеристики вчителя-майстра: "творчий талант", "творча своєрідність", проте так і не доходить до формулювання чітких дефініцій понять "творчий учитель" та "методична творчість", що, на нашу думку, не було можливим у форматі авторитарної радянської педагогіки.

Подальше вигранення наукових поглядів Т. Бугайко втілюється в її докторській дисертації "Методика викладання української літератури в середній школі УРСР", успішно захищеній 1955 р. у Москві в Академії педагогічних наук РРФСР. Прикметно, що в методиці українського вченого по-новому, з позицій гуманістичної педагогіки ставилось питання взаємин учителів та учнів. В. Савенко звертає увагу на трактуванні Т. Бугайко поняття "майстерність учителя" як "уміння пробудити й правильно спрямувати внутрішні сили учнів, умінні спиратися на них при здійсненні завдань <...> виховання" [12, с. 90].

Науково обґрунтовану й педагогічно вивірену систему шкільної літературної освіти було подано в основній праці Т. Бугайко – "Українська література в середній школі: Курс методики" (перше видання вийшло 1952, друге – 1962) [9]. Учений-методист вважає, що мета літературної освіти передбачає не лише засвоєння суми літературних і літературознавчих знань, а й виховання особистості, розширення її інтелектуальних можливостей, збагачення емоційної сфери та розвиток образного мислення.

Академік О. І. Білецький підкреслював у рецензії високу науковість цієї праці: "Т. Ф. Бугайко і Ф. Ф. Бугайко у своїй роботі, до речі сказати, ніде не намагаються спрощувати питання. Автори знають українську літературу XIX–XX століть ширше й глибше, ніж багато хто з наших літературознавців". Учений пророкував, що "книгу їхню будуть читати й повинні прочитати й ті, хто не працює в середній школі й навіть не цікавиться нею. Дуже корисно було б нашим літературознавцям застосувати у своїй дослідницькій практиці вказівки відносно аналізу літературного

твору, освоїти пропонований <...> план розбору або вказівку відносно вивчення композиції твору <...>" [1, с. 516].

Справжнім проривом у методичній науці 1960-х рр. стала праця Т. і Ф. Бугайків "Майстерність учителя-словесника" (1963). Аналізуючи освітянський досвід 30–50-х рр., автори визнали, що в цей період "прикрою хибою викладання літератури в школі був схематизм, вульгарно-соціологізаторське тлумачення літературних явищ. Відголоски його часом відчуваються ще й дотепер. І досі шкільні заняття часом бувають сухими, одноманітними, не викликають в учнів інтересу, не виховують у них любові до літератури" [6, с. 30]. На думку вчених, на початку 60-х рр. школа починає перемагати схоластику, намагаючись подолати найчастотніші недоліки у викладанні мистецтва слова: слабку емоційну наснаженість уроків і недооцінювання самостійності та ініціативності учнів. "Творча ініціатива вчителів з кожним днем відкриває нові способи активізації учнів на уроках літератури" [6, с. 5].

Т. Бугайко наголошувала: словесник має використовувати не тільки старі, випробувані прийоми, а й "шукати нових доріг, більш ефективних методів, щоб навчити школярів цінувати красу художнього твору, щоб озброїти їх результатом істинно прекрасного" [6, с. 10]. Для цього словеснику потрібно вміти зацікавити учнів своїм предметом, емоційно викладаючи його, будити їхні активні сили, розвиваючи образну мову, творчу уяву.

Говорячи про професійно-творчу індивідуальність педагога, Т. Бугайко наголошувала, що кожен учитель-майстер веде урок по-своєму, знаходить свої особливі шляхи, що й породжує його своєрідність, несхожість на інших. На її думку, сама специфіка літератури, "багатство ідейного задуму, різноманітність форм кращих класичних творів не дозволяють дати універсальні рецепти на всі випадки життя", накреслюють широке поле для творчої ініціативи словесника" [6, с. 136].

Ідею творчої праці вчителя літератури Т. і Ф. Бугайки настійливо розвивали в наступних працях. Наприклад, свої "Бесіди з молодими словесниками про урок літератури в 5 і 6 кл." (1967) почали палкими словами: "Робота вчителя творча. Ні в яких, хоч би й найбільш досконалих розробках, неможливо передбачити всіх тих численних варіацій, нюансів, змін, удосконалень, знахідок, нових рішень і комбінацій, які вносять у наші плани вічно мінливе життя <...> Методичні розробки можуть дещо допомогти вчителю, та ніяк не можуть позбавити його необхідності виявляти свою ініціативу й винахідливість, діяти самостійно, дотримуючись основних принципів сучасної методики" [4, с. 3].

У цьому посібнику автори аргументують специфічність уроку літератури, характеризують його структуру й типи. Т. Бугайко доводить, що всі складники уроку мають виступати в "розумному сполученні, доповнювати один одного й разом створювати єдине ціле, спрямоване до певної мети" – тоді "урок приносить задоволення вчителю й учням, дає їм відчуття завершеної й цілеспрямованої роботи" [4, с. 9].

По-новаторськи звучить настанова Т. Бугайко: "Структура уроку повинна бути різноманітною" [4, с. 9]. Сміливим є заперечення так званого "п'ятичленного уроку", що, "ставши обов'язковим, перетворився на штамп, який сковував ініціативу вчителя" [4, с. 11]. Тетяна Федорівна пояснює педагогам-початківцям, які вимоги до структури уроку мають бути інваріантними, постійними, а які змінними, варіативними. Інноваційне звучання мають також міркування про різновиди уроків літератури: Т. Бугайко стверджує, що вони "можуть бути дуже різноманітними"; а вибір типу уроку залежить від учителя, мети заняття, психологічних особливостей учнів, характеру навчального матеріалу й методичного завдання [4, с. 14–15]. І хоч методист при перерахуванні типів уроків не класифікує їх за певними критеріями (приміром, дидактичною метою, домінуючим методом, навчальним матеріалом тощо), а подає "насіпом" [4, с. 15], та все ж сам факт визнання їхньої різноманітності й права вибору вчителем може трактуватися в методичній науці підрадянського періоду як крок уперед.

Словесник також отримує простір для методичної творчості й у визначенні методичної підструктури заняття: "Кожний тип уроку має найбільш відповідну йому групу методів. Учитель може вибирати з цієї групи ті, що найбільш придатні для його уроку, і по-різному поєднувати їх. Цим зумовлена наявність багатьох різновидів уроків одного типу" [4, с. 15].

Лебединою піснею Тетяни Федорівни була книга "Навчання і виховання засобами літератури" (1973), що вийшла вже після її смерті. Тут все чіткіше увиразнюється генетична детермінованість творчого підходу до вивчення літератури, оскільки "художня література (як взагалі мистецтво) потребує простору для особистої ініціативи, індивідуальних нахилів" [7, с. 7]. Оцінюючи прагнення демократичної вчительської спільноти до модернізації підрадянської школи в період хрущовської відлиги, Т. Бугайко схвально зауважує, що "сьогодні не зустрінеш учителя, який би не роздумував над осучасненням уроку, не шукав би нового, уникаючи штампів, шаблонів, рецептів, застарілих приписів" [7, с. 35].

Професор Т. Бугайко радо вітала творчі пошуки вчених-методистів і вчителів-практиків, схвалюючи "те багатство конкретних методичних форм і прийомів, колективних відкриттів та особистих знахідок, тієї невичерпної винахідливості й гнучкості в розв'язанні окремих питань, якими справедливо пишається новітня методика викладання літератури" [7, с. 42]. Також методист наголошує на важливості такої професійно-креативної якості словесника, як **готовність до імпровізації**: "Слід завжди бути напоготові, щоб спрямувати бесіду, прищепити дітям правильні погляди", зіставлення прочитаного з дійсністю [7, с. 25].

Т. Бугайко спрямовує словесників на подолання наявних у їхній роботі недоліків: неосмислене заучування готових формулювань, відрив від художнього тексту; нав'язування думки вчителя, голе теоретизування, формальне виокремлення ідеї твору; викладання, при якому "знищується радість першої зустрічі учня з поетичним твором, читачеві прищеплюється байдужість, а то й відраза до поезії" [7, с. 129]. Тетяна Федорівна наголошувала, що "цілісне вивчення художнього твору не припускає схем, стандартів, однієї, раз назавжди виробленої послідовності в постановці запитань" [7, с. 58]. Отже, учитель літератури має постійно творити: "Кожен твір треба читати й аналізувати по-іншому. Диференційовано треба працювати й з кожним учнівським колективом" [7, с. 58].

Узагальнюючи вищевикладене, можна сказати, що в потрактуванні професором Т. Бугайко творчої спрямованості навчання літератури відбулась динаміка, зумовлена змінами, що сталися в українській школі, – відходом від авторитарної освітньої моделі до гуманістичної. У своїй професійно-науковій діяльності вчений-методист прямувала від емпіричного розуміння методичної творчості вчителя літератури, власних індивідуально-творчих пошуків та спостережень за інноваційними знахідками педагогів-новаторів до теоретичного осмислення цього явища, формулювання поняття "майстерність словесника", виокремлення його професійно-креативних якостей. І хоч Т. Бугайко не вдалося в окремих методологічних аспектах повністю звільнитися від заідеологізованості, проте вона у своїй науковій теорії заклала підвалини розбудови нової, творчої методики навчання української літератури, що реалізується її учнями й послідовниками.

Література

1. Білецький О. І. Українська література в середній школі / О. І. Білецький // Білецький О. І. Письменник і епоха : зб. ст., досліджень, рецензій з питань укр. літ. / упоряд., ред., приміт. і передм. М. Д. Бернштейна. – Київ : Держ. вид-во худож. літ., 1963. – С. 512–521.
2. Бугайко Т. Ф. Основні питання викладання літератури в школі й завдання журналу / Т. Ф. Бугайко // Література в школі. – 1951. – № 1. – С. 3–7.
3. Бугайко Т. Ф. Підносити майстерність викладання літератури / Т. Ф. Бугайко // Література в школі. – 1951. – № 5. – С. 3–9.
4. Бугайко Т. Ф. Бесіди з молодим словесником про урок літератури в 5 і 6 кл. / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. шк., 1967. – 262 с.
5. Бугайко Т. Ф. Вивчення творчості Лесі Українки в середній школі / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. шк., 1939. – 88 с.
6. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. шк., 1963. – 188 с.
7. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. шк., 1973. – 176 с.
8. Бугайко Т. Ф. Профіль словесника-майстра / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко // Література в школі. – 1958. – № 1. – С. 3–9.

9. Бугайко Т. Ф. Українська література в середній школі: курс методики : посіб. для ф-тів мови і літ. пед. ін-тів / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Рад. шк., 1962. – 391 с.
10. Кирпач А. І. Літературознавець, методист : до 95-річчя від дня народж. Т. Ф. Бугайко / А. І. Кирпач // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С. 161–165.
11. Людина. Педагог. Учений (До 100-річчя з дня народж. Т. Ф. Бугайко – першого редактора журналу "Дивослово". Круглий стіл, розмову веде доктор пед. наук, професор Євген Пасічник) // Дивослово. – 1998. – № 6. – С. 50–54.
12. Савенко В. С. Т. Ф. Бугайко / В. С. Савенко // Література в школі. – 1958. – № 3. – С. 89–90.
13. Самоплавська Т. О. Бугайко Тетяна Федорівна / Т. О. Самоплавська // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 69.